

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

***Анотація.** У статті проаналізовано можливості розвитку критичного мислення учнів/учениць на прикладі уроків історії. Визначено, які можливості розкриває історія як навчальна дисципліна для розвитку критичного мислення. Запропоновано конкретні методичні прийоми, які доцільно організовувати з метою розвитку критичного мислення у здобувачів/здобувачок середньої освіти.*

***Ключові слова:** критичне мислення, Нова українська школа, шкільна історична освіта, метод проєктів, «Відкритий мікрофон», «Мозковий штурм», «Крісло автора», навчальна дискусія.*

Виклад основного матеріалу. Уміння критично мислити — важливий кейс особистісного розвитку у сучасному світі. Саме тому формування критичного мислення у здобувачів/здобувачок середньої освіти є важливим завданням Нової української школи.

Процес формування навичок і вмінь критичного мислення відбувається постійно, але дуже важливим є період, коли людина перебуває на етапі становлення особистості, отримання знань, формування життєвої позиції. Тому одним із найсприятливіших етапів розвитку критичного мислення є час навчання у школі.

У процесі навчання школярів/школярок історії здатність до критичного мислення відграє одну з ключових ролей, оскільки повноцінне її засвоєння передбачає здатність здобувача/здобувачки робити самостійні висновки, формулювати своє ставлення до історичних подій та їхніх учасників, давати оцінку тощо.

Згідно Концепції розвитку громадянської освіти в Україні завданнями громадянської освіти є формування і розвиток критичного мислення, а здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення входить до переліку основних громадянських компетенцій [2].

Законом України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. критичне та системне мислення визначено як уміння, що є спільним для всіх ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності [8].

У Навчальних програмах для закладів загальної середньої освіти «Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи» серед пріоритетних завдань,

які конкретизують мету шкільної історичної освіти є «розвиток історичного, критичного та творчого мислення, здатності розуміти загальний хід історичного процесу, проблеми, що стоять перед країною та світом» [5, с. 3]. Тому актуальності набуває питання про потребу розвитку критичного мислення школярів/школярок засобами історії. Виходячи з вимог Програми, вважаємо за доцільне застосування прийомів критичного мислення в навчальному процесі.

Проблема розвитку критичного мислення в українській науково-методичній літературі активно розробляється з початку ХХІ ст., коли з'явився інтерес до технології критичного мислення як освітньої інновації. Сьогодні можна узагальнити, що дослідниками робиться акцент на важливості розвитку даної характеристики мислення на протязі усього інтелектуального становлення людини — від закладів дошкільної освіти до вищих навчальних закладів, а також у процесі самоосвіти та саморозвитку. Фахівець з критичного мислення в українській вищій школі О. Тягло зазначає, що в Україні сьогодні «Критичне мислення» — розкручений бренд [12, с. 240].

Розвиток критичного мислення здобувачів освіти гармонізує потреби сучасної людини та інтереси суспільства й світу в цілому [3, с. 39]. Швидка зміна суспільно-економічних та соціально-політичних умов вимагає від сучасної людини вміння пристосовуватися, адаптовуватися в мінливій дійсності, уміння знаходити шляхи розв'язання проблем, що виникають в практичній, пізнавальній, комунікативній та інших видах діяльності. Прогресивний розвиток суспільства, у свою чергу, можливий за умови, коли діяльність людини має усвідомлюваний характер і спрямована на досягнення поставленої мети, яка визначається усвідомленою потребою.

Існує багато дефініцій поняття «критичне мислення». Ш. Бейлін і М. Баттерсбі розуміють цей вид мислення як ретельну перевірку проблеми заради досягнення резонного судження [13; 14]. На думку М. Ліпмана, критичне мислення є «майстерним, відповідальним мисленням, яке сприяє доброму судженню, оскільки воно: а) ґрунтується на критеріях, б) є таким, що самокоригується, в) є чутливим до контексту» [11, с.8].

Р. Поль приписував критичному мисленню здатність людини контролювати хід власного розумового процесу [16, р. 3-24]. Т. Гарріс та Р. Ходжес порівнювали критичне мислення з критичною оцінкою цінності або впливу тексту в процесі вивчення і аналізу його якості [16]. Професор Гарвардського університету М. Скрівен, запропонував визначення критичного мислення, яке найбільш точно відповідає сучасним реаліям: «Здатність вміло інтерпретувати і оцінювати спостереження, зв'язок, інформацію і висувати чіткі аргументи, що мають відношення до подальших думок і дій» [17].

Також під критичним мисленням розуміють здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати, самостійно знайти, обробити і

проаналізувати інформацію, логічно побудувати свої думки, навести переконливу аргументацію, здатність мислити мобільно, обирати єдино вірне розв'язання проблем, бути відкритим для сприйняття думок інших, і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції [4, с. 464].

Критичне мислення є складним утворенням, компонентами якого виступають інтелектуальні вміння, практичні навички, знання, психологічні характеристики тощо. Визначити, яка з цих складових є вирішальною в здатності особистості критично мислити, неможливо, бо сукупність та ієрархія компонентів, які становлять основу для реалізації цієї здатності, глибоко індивідуальна.

Критичне мислення є «рефлексивним» мисленням, яке уможливорює об'єктивне розмірковування, логічне мислення, оцінювання різних поглядів та явищ, абстрагування від власних упереджень, пропонуючи нові шляхи розв'язання проблем.

«Основоположниками» розробки методики формування критичного мислення при вивченні історії вважаються О. Пометун та С. Терно. Докторка педагогічних наук О. Пометун сформулювала визначення критичного мислення як окремого типу мислення, який характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлексивністю та передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти [6, с. 94]. Головна його ознака — здатність «думати про своє мислення», рефлексувати та свідомо покращувати його [6, с. 92]. При цьому авторка зауважує, що найкращим способом формування компонентів критичного мислення є його використання у зв'язку з конкретною сферою знань, для прикладу, математикою або історією. Цей процес має бути постійним, а не фрагментарним, оскільки невикористання на практиці цих умінь/навичок призводить до їх атрофії та зникнення.

Доктор педагогічних наук С. Терно зауважує, що критичне мислення використовується для вирішення складних ситуацій вибору, для розв'язання нетривіальних практичних проблем, тому воно є усвідомленим, самостійним, рефлексивним, цілеспрямованим, обґрунтованим, контрольованим та самоорганізованим. Відповідно до його концепції основними складовими критичного мислення виступають:

1) загальнометодологічні принципи: самокорекція методу дослідження, відстеження процедури дослідження; врахування інших думок; критичність та самокритичність);

2) загальні стратегії розділення проблеми на складники; поступове розв'язання простих проблем; використання графічних організаторів інформації; вивчення окремих аспектів проблеми; аналіз засобів та цілей;

3) процедури: усвідомлення проблеми; встановлення контраргументів; врахування суперечливих фактів; обґрунтування; оцінювання; спростування; узагальнення; побудова гіпотез; формулювання висновків [9, с. 15].

До речі, в авторській моделі С. Терно виокремлено десять критеріїв правильного критичного мислення:

- 1) усвідомлення діалектичного зв'язку між твердженнями;
- 2) наявність висновку (тези);
- 3) наявність посилок (аргументів);
- 4) прийнятність та несуперечливість посилок;
- 5) відповідність посилок висновку (чи наявний зв'язок між аргументами та висновками);
- 6) наявність контраргументів;
- 7) усвідомлення наявності фактів, що суперечать висновку;
- 8) уникнення тверджень, що не підкріплені жодними доказами;
- 9) усвідомлення обмежень, які накладаються на висновок (істинність висновку за певних умов);
- 10) наявність спроби спростувати протилежну думку [10, с. 16–17].

Ефективним засобом розвитку критичного мислення школяр/школярів є метод проєктів, який являє собою сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних методів та прийомів, що базуються на творчій активності виконавців. До головних ознак навчальних проєктів дослідники відносять:

- наявність конкретної мети і завдань;
- спільне планування діяльності учителя/вчительки та учнів/учениць;
- різноманіття засобів досягнення мети проєкту;
- самостійність учнів/учениць;
- презентабельний результат у вигляді виступу, постера, дебатів, есе;
- робота над помилками [1, с. 157].

Виконання проєктного завдання включає низку послідовних дій: написання плану роботи; підбір, аналіз літератури; створення декількох презентацій в Power Point; обговорення презентацій в групах та вибір найкращої. Обов'язковим є використання загальнонаукових методів, таких, як аналіз, синтез, порівняння, хронологічний, системний.

Для прикладу, під час вивчення Всесвітньої історії в 10 класі школяркам/школярам пропонується підготувати проєкти за такими темами:

- «Політика «ленд-лізу» в роки Другої світової війни»
- «Голокост в роки Другої світової війни»

- «Рух Опору на вищому етапі розвитку: національні збройні повстання»

- «Версальська система в Європі та її історичні наслідки»

Практичний досвід використання методу проектів підтверджує, що він, як засіб активного навчання, сприяє розвитку у школярів/школярів навичок комунікації, соціальної взаємодії, індивідуальної та колективної роботи, самоконтролю, вміння щодо планування діяльності, формулювання власної точки зору, вміння відстоювати її з використанням раціональних аргументів та об'єктивних доказів, розуміти та аналізувати позицію іншої людини, схожу чи відмінну від власної.

У сучасних соціально-політичних умовах важливо використовувати різні прийоми формування критичного мислення здобувачів освіти не лише в умовах очного навчання, але й під час дистанційного, зокрема добре адаптуються такі форми, як «Відкритий мікрофон», «Мозковий штурм», «Крісло автора» та ін. за допомогою сервісу Google-Docs.

Так, наприклад, прийоми критичного мислення «Відкритий мікрофон», «Мозковий штурм» сприяють налаштуванню учнівської аудиторії до спілкування, залученню до обговорення теми, дають змогу швидко висловлювати власні думки та з'ясувати ступінь підготовки школярів/школярів.

При використанні прийому «крісло автора» школяркам/школярам можна запропонувати написати есе, а потім, зайнявши «крісло автора», озвучити його і надати відповіді на питання, які отримає авторка/автор [4, с. 465-466].

Зазначимо, що при застосуванні цього прийому, покращується стиль спілкування між учасниками навчального процесу.

Також можна використати прийоми та методики навчальної дискусії, зокрема й дистанційному форматі, з метою спільного обговорення і розв'язання малою групою, класом проблемного питання, під час якого відбувається обговорення спірних наукових тез. Такий вид роботи передбачає використання додаткових джерел з вивчення матеріалу, окрім підручника, тим самим розвиваючи когнітивні навички школярів/школярів [7]. Різновидами дискусії, які можуть бути застосовані під час уроків історії, є круглий стіл, диспут, дебати, робота в експертних групах, форум, судове засідання, панельна дискусія.

Так, дебати використовуються для обговорення тем, щодо яких існують протилежні погляди вчених-істориків. Наприклад, «Чи доречно вживати назву «Литовська Русь?», «Походи хрестоносців – геополітичний катаклізм, спровокований католицькою церквою, чи виправдана боротьба християн?»; «Гетьманування Кирила Розумовського – період відродження української автономності чи ілюзія, створена поступками імператорського двору?», «Чи

погоджується ви з думкою Симона Петлюри, що «кров, пролита для великої мети, не засихає?»».

Круглий стіл передбачає дискусію невеликої групи учнів/учениць з обговоренням певного питання. Кожен учасник має право на висловлювання власної думки з обов'язковою аргументацією: «Причини та наслідки роздробленості Київської Русі»; «Доба Руїни – наслідок визвольної боротьби чи гетьманська боротьба за владу?»; «В чому причини поразки Української революції?»; «Радянські історики стверджували, що «жовтнева революція 1917 р. у Росії започаткувала нову добу в історії людства». Правильно чи помилково так вважати?» тощо.

Панельна дискусія – це обговорення дискусійного питання маленькою групою, яка обирає спікера/спікерку чи лідера/лідерку для презентації чи виступу з висновками. Панельна дискусія відбувається у два етапи: опрацювання теми всіма учасниками групи та презентація результатів роботи групи. Наприклад, «Чи стала поразка Великої Французької революції початком Великої імперії Наполеона Бонапарта?» (Всесвітня історія, 9 клас); «Початок нового етапу війни, зіткнення Німеччини та СРСР у 1941 р. – несподіванка чи злочинна недбалість?» (Всесвітня історія, 10 клас) тощо.

Під час форуму окремі групи учасників відпрацьовують ту чи іншу проблему та готують своє бачення вирішення питання, яке потім обговорюється з усіма. Якщо порівнювати з панельною дискусією, то форум не потребує довготривалої підготовки, а під час проведення передбачає активну участь не тільки спікера, але й всіх членів групи. Наприклад, до проблем, які можна обговорювати на форумі, відносяться наступні: «В чому роль ідей батьків-засновників та усталених традицій у становленні незалежності Сполучених Штатів Америки?» (Всесвітня історія, 8 клас); «Як розгорталися б події Другої світової війни, якби Гітлеру не вдалося укласти пакт Молотова-Ріббентропа» (Всесвітня історія, 10 клас).

Підсумовуючи, зазначимо, що технологія проведення уроку з історії з розвитку критичного мислення залежить від предметного наповнення та дидактичних завдань, від типу уроку. Під час уроку з розвитку критичного мислення учитель/вчителька мають стимулювати учнів/учениць до активного висловлювання, формувати власне ставлення до теми, ставити питання, робити висновки щодо змісту матеріалу, пов'язувати зміст уроку з особистим досвідом тощо.

Але для того, щоб навчити учнів/учениць критично мислити, вчитель/вчителька повинні вміти це робити. Від того, як останні зможуть показати на уроках історії переваги критичного мислення, забезпечити сприймання, запам'ятовування, розуміння, осмислення залежить не лише продуктивність діяльності школярів/школярок, а й ефективність навчального процесу.

Література та джерела

1. Деркаченко Ю. В., Яковенко Ю. Л., Ємельянова А. О. Метод проєктів як один із ефективних засобів розвитку критичного мислення студентів під час вивчення історичних та правничих дисциплін. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. Випуск 72. Том 1. С. 155–160.
2. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80> (дата звернення: 20.04.2023).
3. Ларіонова Н. Б., Ларіонова О. М. Феноменологія критичного мислення. *Information, its impact on social and technical processes: Abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference*. Haifa, Israel, 16-17 March 2020. P. 38–41.
4. Маринченко Г. М., Моцак С. І. Формування критичного мислення студентів під час дистанційного навчання. *Грааль науки*. 2021. № 4. С. 463–467.
5. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи» (Наказ МОН України № 698 від 03.08.2022 р.).
6. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.
7. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза. 2005. 324 с.
8. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 10.04.2023).
9. Терно С. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. 70 с.
10. Терно С. Методика розвитку критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії: автореф. ... д. пед. н.: 13.00.02 – теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни); Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 44 с.
11. Технології розвитку критичного мислення учнів /А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метью, Д. Макінстер. наукова ред., передмова О. І. Пометун. Київ : Плеяда, 2006. 220 с.
12. Тягло О. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти*. 2017. № 2 (21). С. 240–257.
13. Bailin S., Battersby M. Reason in the Balance: An Inquiry Approach to Critical Thinking. Whitby: McGraw-Hill Ryerson. 2010. 348 pp.

14. Battersby M. Enhancing Rationality: Heuristics, Biases, and the Critical Thinking Project. *Informal Logic* 2016. Vol. 36. Pp. 99-120.
15. Harris, T., & Hodges, R. (Eds.). *The Literacy Dictionary: The Vocabulary of Reading and Writing*, 1995. Newark, DE: International Reading Association. Newark. 318 p.
16. Paul, R. W. *Critical thinking: What, why, and how?* *New Directions for Community Colleges*. 1992. Issue 77. P. 3-24.
17. Scrive M. «The methodology of evaluation». In Stake, R. E. *Curriculum evaluation*. Chicago: Rand McNally. American Educational Research Association (monograph series on evaluation, no). 1997.

— o —

УДК 908

МАРКІВСЬКИЙ А. П.

(м. Бердичів, Житомирська обл.)

УПРАВЛІНСЬКІ ПРОЦЕСИ В ГІМНАЗІЇ № 11 м. БЕРДИЧЕВА В КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

***Анотація:** В статті описані управлінські процеси в гімназії № 11 м. Бердичева, які здійснюються з дотриманням вимог законодавства та внутрішніх моніторингів, які проводилися в гімназії.*

***Ключові слова:** управління, гімназія № 11, освітнє середовище, здобувачі освіти, педагогічні працівники, людиноцентризм, взаємодія з громадою, академічна доброчесність.*

Вступ. Управлінські процеси в гімназії № 11 здійснюються з врахуванням вимог законодавства, а саме: наявності стратегії та системи планування діяльності гімназії, моніторингу виконання поставлених цілей і завдань; формування відносин довіри, прозорості, дотримання етичних норм; ефективності кадрової політики та забезпечення можливостей для професійного розвитку педагогічних працівників; організації освітнього процесу на засадах людиноцентризму, прийняття управлінських рішень на основі конструктивної співпраці учасників освітнього процесу, взаємодії гімназії з місцевою громадою; формування та забезпечення реалізації політики академічної доброчесності.

В процесі підготовки і написання статті було здійснено аналіз інформації: результатів внутрішніх моніторингів освітніх і управлінських процесів гімназії, що проводилися для відстеження динаміки результатів